

מה עדיף, אגדה עגנונית על השכינה או דיון בשיער כסמל במצרים הקדומה?

מאות באו לקונגרס העולמי ה-14 למדעי היהדות

חגי חטרון | 01.08.2005 | 00:00

למי שאינו ידען בתחום ספציפי, ביקור בקונגרס הענק על הר הצופים בירושלים גורם סחרור. עושר הדעת שנפרש שם אינו נתפס ואפילו סקרן שיאן, שיישב כל השבוע באולמות האוניברסיטה העברית ויאזין לעשרות הרצאות - ייגע רק באפס קצהו. מאות רבות של מתעניינים עלו אתמול אל ההר, רובם נראו בטוחים בבחירתם, מוכנים, מתוכננים, יודעים על מה ללכת.

המאזין המזדמן, לעומתם, מוכרח להיות נבוך: איך יידע על איזו הרצאה להמר? שמא הגיע הזמן לדעת משהו על "השיער כסמל במקרא ובמצרים הקדומה"? ואולי עדיף לצאת להתבסס על סיפור שקראנו בימי הילדות ולשמוע מה יש למלומד מאמריקה להוסיף על "הריב בין אבנר ואישבושת" בשמואל ב', אך הרי גם "משמעות ההבדלים בין הטעמים הבבליים והטעמים הטברניניים" רומזת על דרמה, וכך דיון ב"שמותיו של הטעם 'שלשלת'", ומפתות לא פחות, נודה, הן הכותרות הפרטניות הארוכות. מה צופנת, למשל, הרצאה ששמה "רשימות ספרים מהגניזה והספרות ההיסטורית היהודית מתקופת הגאונים: היסטוריוגרפיה בתוך הקנון הספרותי, והקנון בתוך הספרות ההיסטוריוגרפית"?

אבל הרי כל אלה - מדגם זעיר בלבד מההרצאות אתמול - עלולים בכל זאת להתגלות כ"לא רלוונטיים לימינו", כמו שאומרים בעברית מעודכנת מעצבנת, לעומת נושא עכשווי יחסית, מושך, כמו "דמות היהודי ברומאן האנטישמי הנפוץ בפולין של תחילת המאה ה-20".

המום מול השפע בחרתי ללכת על בטוח, כלומר אל ש"י עגנון, בהנחה ששם לפחות הבסיס העלילתי מוכר וההנאה מובטחת. הציפייה כמעט נכזבה. כשהחוקרת הד"ר יעל לוין החלה לשאת את הרצאתה על מקורות אגדה עגנונית ששמה "כנגד אותם שקובעים ישיבות של שחוק וקלות ראש", זה היה קשה. היה חם מאוד בחדר, לוין קראה מתוך נוסח כתוב, פרטני, כמקובל בכינוסים מדעיים.

ובכל זאת, מי שחיכה עוד דקה או שתיים - בא על שכרו. הרי זו אגדה נפלאה ממש: מעשה באשה אחת, מספר עגנון, ש"בכל שבת ושבת, לאחר שהתפללה ואחר שקראה בפרשת השבוע היתה יושבת בביתה וטווה, כדי שלא תהא יושבת עם שכנותיה ועוסקת עימהן בדברים בטלים ובלשון הרע וברכילות". לא נפרט כאן את כל האגדה, נזכיר רק שמשה רבנו, הוא ולא אחר, בא לבקר באותה עיירה, ומצא שהשכינה שרויה דווקא על ביתה של האשה הזאת, אף שחיללה שבת! משה ציווה על האשה לחדול מדרכה ולשבת עם שכנותיה. היא צייתה, ואז, בשבת שנייה, ראה "שנסתלקה שכינה מאותו הבית".

עכשיו הגילוי הנחמד של יעל לוין: מנין לקח עגנון את הסיפור, שפורסם לראשונה ב-1931?

לוי אומרת שכבר עשרות שנים תוהים על כך, והנה - היא מצאה את המקור. מדובר בסיפור חסידי עממי דומה, שהתהלך בעל-פה, ושגיבורו הוא הבעל שם טוב. גם בסיפור המקורי יש חילול שבת בוטה, שם הבעש"ט ראה "זקנה שסורגת בשבת", ועל ביתה של חוטאת זו היה "מין אור שלא מהעולם הזה".

לוי נתקלה באגדה על הבעש"ט הזאת במקרה, ובלי קשר לעגנון, בקובץ סיפורים עממיים שפורסם ב-1995 (בעריכת יעקב אביצוק), ואז נודע לה שהסיפור המסוים על הבעש"ט והזקנה הסורגת פורסם אפילו עוד קודם, ב-83', במקומו של קרית מלאכי.

עוד למדה כי אותו אביצוק שמע את הסיפור מאמו, רחל איציקוביץ', שכנראה שמעה אותו עוד בנעוריה ברומניה. אבל הגילוי על המקור היה רק הגרעין; הדיון שפיתחה לוי בדומה ובשונה בין הסיפור החסידי (שנמסר רק בעל-פה ואינו מצוי בשום סיפור מודפס מהסיפורים על הבעש"ט) ובין הגירסה של עגנון, היה חשוב ומרתק יותר מהמצא עצמו.

על נפלאותיו של ש"י עגנון מתחקים החוקרים מכיוונים רבים ושונים. לאחר הסיפור על הזקנה שסורגת בשבת הספקתי עוד לשמוע את הד"ר רומן כצמן מאוניברסיטת בר אילן, שהציג את הזווית המחקרית המיוחדת שלו - כיוון שעצם קיומו היה לי חידוש, והוא בחינת ה"ג'סטות" בסיפורי עגנון, כלומר מחוות אנושיות (תנועות ותנוחות) שאינן מילוליות.

הידעתם מה ההבדל בין תנועה לתנוחה? הידעתם כי בסיפור "מעגלי צדק", כאשר הזקן היהודי הכלוא בבית האסורים "הניח ראשו בין ברכיו" מדובר בתנוחה קבלית מיסטית, הבנויה על מחווה שעשה אליהו הנביא, אשר לפי מלכים א' "גהר ארצה ושם פניו בין ברכיו"? והידעתם כי המחווה הכעין-יוגית הזאת, לפי אחד הפירושים, היא תקשורת לא מילולית בין אליהו לקב"ה, שבה אליהו מחווה בראשו כלפי ברית המילה ומזכיר בכך לבורא עולם את בריתו עם ישראל?

חגי חיטרון

הד"ר יעל לוי, אתמול

יריד ספרים בנושאי יהדות שנערך במסגרת הקונגרס, אתמול בירושלים